

OM INDKOMSTFORPLANTNING OG BESKÆFTIGELSESFORPLANTNING¹⁾

AF KJELD PHILIP

I.

GENNEMLÆSER man de senere Aars videnskabelige Litteratur, vil man finde, at Betragtninger over Forbindelserne mellem Indkomstdannelserne indbyrdes og Beskæftigelsesdannelserne indtager en ikke uvæsentlig Plads. At der har været en betydelig Interesse for disse Spørgsmaal, kan ikke forundre, fordi en meget stor Del af de praktiske Forslag til Bekæmpelse af Arbejdsløsheden har været baserede paa, at nyskabt Indkomst skulde skabe en Beskæftigelsesbølge, der atter skulde sprede sig videre og videre. Yderligere har den førte Politik i Tyskland skabt stærkt øget Interesse omkring Problemerne; i andre Lande har man søgt at klarlægge sig, om der var Muligheder for at overføre den tyske Politik, uden at man behøvede at opgive de institutionelle Forhold, som man havde og satte Pris paa at bevare.

Naar der allerede har været saa megen Diskussion om disse Spørgsmaal, kunde man finde det overflødigt at ofre mere Tryk-sværte herpaa, men da paa den anden Side Diskussionen om disse Spørgsmaal i Danmark har været forholdsvis ringe, og da man kun undtagelsesvis har taget Hensyn til specielt danske institutionelle Forhold, har jeg fundet det hensigtsmæssigt at tage Problemet op, saaledes at danske Forhold danner Baggrunden for Undersøgelsen^{1a)}.

¹⁾ Denne Artikkel er skrevet før 1. Sept., hvorfor der intet Hensyn er taget til de Forskydninger, som Krigen har bevirket i Danmarks økonomiske og institutionelle Forhold.

^{1a)} *Jul. Wulff, Fr. Johansen og Jens Warming* har paa ret tidlige Tidspunkter givet Bidrag til Diskussionen om »The Multiplier«; fra nyeste Tid kan nævnes Artikler af *I. Jantzen, F. Zeuthen: Arbejdsløsheden og Arbejdsløshed*, S. 304 ff., og *B. Barfod: Lokaløkonomiske Virkninger af en storindustriell Virksomhed*. Af udenlandske Fremstillinger maa fremhæves den systematiske Fremstilling, *Kahn* giver i sin Artikkel: *The Relation of Home Investment to Unemployment* i *Economic Journal*, 1931. *Keynes* kommer i sin Bog: *The General Theory of Employment, Interest and Money* ind paa Multiplier-Fænomenet. I den store Debat om denne Bog har ogsaa en Diskussion om *Keynes* Fremstilling af dette Spørgsmaal faaet sin Plads;

OM INDKOMSTFORPLANTNING OG BESKÆFTIGELSESFORPLANTNING¹⁾

AF KJELD PHILIP

I.

GENNEMLÆSER man de senere Aars videnskabelige Litteratur, vil man finde, at Betragtninger over Forbindelserne mellem Indkomstdannelserne indbyrdes og Beskæftigelsesdannelserne indtager en ikke uvæsentlig Plads. At der har været en betydelig Interesse for disse Spørgsmaal, kan ikke forundre, fordi en meget stor Del af de praktiske Forslag til Bekæmpelse af Arbejdsløsheden har været baserede paa, at nyskabt Indkomst skulde skabe en Beskæftigelsesbølge, der atter skulde sprede sig videre og videre. Yderligere har den førte Politik i Tyskland skabt stærkt øget Interesse omkring Problemerne; i andre Lande har man søgt at klarlægge sig, om der var Muligheder for at overføre den tyske Politik, uden at man behøvede at opgive de institutionelle Forhold, som man havde og satte Pris paa at bevare.

Naar der allerede har været saa megen Diskussion om disse Spørgsmaal, kunde man finde det overflødigt at ofre mere Tryk-sværte herpaa, men da paa den anden Side Diskussionen om disse Spørgsmaal i Danmark har været forholdsvis ringe, og da man kun undtagelsesvis har taget Hensyn til specielt danske institutionelle Forhold, har jeg fundet det hensigtsmæssigt at tage Problemet op, saaledes at danske Forhold danner Baggrunden for Undersøgelsen^{1a)}.

¹⁾ Denne Artikkel er skrevet før 1. Sept., hvorfor der intet Hensyn er taget til de Forskydninger, som Krigen har bevirket i Danmarks økonomiske og institutionelle Forhold.

^{1a)} *Jul. Wulff, Fr. Johansen og Jens Warming* har paa ret tidlige Tidspunkter givet Bidrag til Diskussionen om »The Multiplier«; fra nyeste Tid kan nævnes Artikler af *I. Jantzen, F. Zeuthen: Arbejdsløsheden og Arbejdsløshed*, S. 304 ff., og *B. Barfod: Lokaløkonomiske Virkninger af en storindustriell Virksomhed*. Af udenlandske Fremstillinger maa fremhæves den systematiske Fremstilling, *Kahn* giver i sin Artikkel: *The Relation of Home Investment to Unemployment* i *Economic Journal*, 1931. *Keynes* kommer i sin Bog: *The General Theory of Employment, Interest and Money* ind paa Multiplier-Fænomenet. I den store Debat om denne Bog har ogsaa en Diskussion om *Keynes* Fremstilling af dette Spørgsmaal faaet sin Plads;

Det vil være mest hensigtsmæssigt først kort at referere den almindelige »Multiplier«-Betragtning. Denne kan siges i Korthed at gaa ud paa følgende: Ad politisk eller anden Vej nyskabes hos et Individ eller en Gruppe af Individier nogen Indkomst, I_1 ; denne Indkomst anvendes til Indkøb af Tjenester og Varer, hvorved der skabes Indkomster og eventuelt Beskæftigelse hos andre, der atter foretager Indkøb og saaledes atter skaber Indkomst og eventuelt Beskæftigelse. Der kan saaledes af en primær Indkomst (I_1) opstaa en hel Bølge af afledede Indkomster, sekundære (I_{II}), tertiære (I_{III}), o. s. v. Summen af de afledede Indkomster ($I_{II} + I_{III} + \dots + I_N$) kaldes normalt de sekundære Indkomster, men vil her blive kaldt de direkte afledede Indkomster, medens Betegnelsen sekundær Indkomst reserveres for I_{II} . En saadan Bølge af Indkomster kan betegnes som en Indkomstforplantning, hvortil svarer Betegnelsen en Beskæftigelsesforplantning. Der synes navnlig at maatte være to Spørgsmaal af Interesse, naar man vil undersøge Forløbet af Indkomstforplantningen, nemlig 1) med hvilken Styrke vil Indkomsten forplante sig, og 2) i Løbet af hvilket Tidsrum vil Forplantningen finde Sted? Disse to Sider af Problemet bliver ikke altid holdt skarpt ud fra hinanden. I Almindelighed har Interessen afgjort været stærkest for det første Spørgsmaal, ved hvis Løsning man hyppigt har inddraget Forhold, der i Virkeligheden vedrører det andet Spørgsmaal.

I Almindelighed anføres det, at

$$I_{II} = I_1 (1 - s - f),$$

hvor s og f betegner henholdsvis den Del af Indkomsten, der opspares, og den Del, der retter sig imod udenlandske Produktionsydelser. Normalt forudsætter man yderligere, at

$$\frac{I_{II}}{I_1} = \frac{I_{III}}{I_{II}} = \dots = \frac{I_N}{I_{N-1}} = r,$$

hvilket vil sige, at den Andel af Indkomsten, der enten opspares eller forbruges til udenlandske Produktionsydelser, holder sig konstant. Er dette Tilfældet, faar man følgende simple Formel for den samlede Indkomst, I , der frembringes af den primære Indkomst, I_1 :

$$I = I_1 (1 + r + r^2 + r^3 + r^4 + \dots + r^n) = I_1 \left(\frac{1}{1-r} \right).$$

man kan nævne *Gottfried Haberlers* Indlæg i Zeitschrift für Nationalökonomie VII: Mr. Keynes' Theory of the »Multiplier«. Særligt om »Multiplier«-Fænomenets Forekomst i praktisk tysk Politik maa nævnes *C. Bresciani Turrone*: The Multiplier in Practice: Some Results of recent German Experience, The Review of Economic Statistics, vol. XX, 1938.

Man kan betegne I som Forplantningssummen for Indkomst og r som Forplantningsfaktoren, medens $I:I_1$ er »the multiplier«, der i det følgende betegnes med Symbolet: k ²⁾.

Det vil af dette fremgaa, at med Bestemmelsen af r har man bestemt k , men intet om Tiden, inden hvilken Processen er fuldbyrdet, endsig nogen Beskrivelse af Processens tidsmæssige Forløb. I det følgende vil først blive omtalt, hvad der bestemmer Størrelsen af r (Afsnit II), dernæst hvad der bestemmer den tidsmæssige Følge (Afsnit III). Et særligt og yderst vigtigt Problem, der dernæst maa tages op til Behandling, maa være, om Indkomstforplantningen ledsages af en Beskæftigelsesforplantning, og hvor stærk denne er (Afsnit IV).

Ved Indkomst forstaas i det følgende Nettoindkomst, maalt i Penge. Indkomst erhverves enten ved en Indkomstdannelse eller ved en Overførsel af Indkomst fra det ene Individ til det andet. Ved en Indkomstdannelse tænkes der paa, at Indkomsten erhverves som en Betaling for en Indsats af primære Produktionsydelser, fx. af Arbejdskraft. Indkomstoverførsler finder Sted overalt, hvor Indkomst erhverves uden saadan Indsats af primære Produktionsydelser. Som Eksempel kan nævnes, at Embedsmanden erhverver sin Indkomst ved Indkomstdannelse, medens Skattevæsenet faar sin Indkomst ved Overførsel af Indkomst fra Skatteyderne. Hyppigt vil en modtagen Betaling kunne være en Kombination af en Indkomstdannelse og en Indkomstoverførsel, fx. naar en Monopolist paa een Gang modtager Betaling for sin Indsats af Produktionsydelser og samtidig opkræver en Forbrugsafgift i Form af en Monopolrente³⁾. Ved enhver Indkomstdannelse ydes der samtidig et Bidrag til Socialproduktet, medens noget saadant ikke sker ved Overførsler af Indkomst. Medens Indkomstdannelserne saaledes berører baade Omfang og Fordeling af Socialproduktet, berører Indkomstoverførslerne alene Fordelingen.

Betegnelserne Ekspansion og Kontraktion benyttes i Relation til Indkomstdannelserne. Hvor Summen af Indkomstdannelserne i en Periode er større end Summen af Indkomstdannelserne i den

²⁾ For en mere udførlig Fremstilling kan henvises til den omtalte Artikel af Kahn i *Economic Journal*, 1931.

³⁾ Sondringen mellem Indkomstdannelser og Indkomstoverførsler forudsætter, at man kan konstatere en Markedspris for samtlige i Produktionen anvendte Produktionsfaktorer. Dette kan imidlertid volde væsentlige Vanskeligheder, f. Eks. maa Ansættelsen af Driftslederlønnen, saa snart det drejer sig om større Virksomheder, normalt blive ret vilkaarlig.

foregaaende tilsvarende Periode, taler vi om, at der for Økonomikredsen som Helhed foregaar en Ekspansion. En Ekspansion kan skabes ved privat Initiativ, fx. som en Reaktion imod en Forventning om bedre Tider, eller ved offentlig Initiativ, fx. ved Financiering af det offentliges Udgifter ved Centralbankkredit, openmarket-operations, Nødhjælpsarbejde, andre offentlige Arbejder eller lign. Hvor Ekspansionen iværksættes ved Indgreb fra det offentlige, kan vi tale om en Ekspansionspolitik. Et Indgreb, der skaber en Merindkomst, der forplanter sig videre i de senere Perioder, siges at have skabt en Ekspansionsbølge. Paa et enkelt bestemt Tidspunkt kan der være en Række Ekspansions- og Kontraktionsbølger under Udvikling. Det beror paa Styrkeforholdet mellem de forskellige Bølger, om Resultatet for hele Gruppen maa betegnes som en Ekspansion eller en Kontraktion.

II.

Studerer man Størrelsen af Forplantningsfaktoren » r «, maa man, hvis man iagttager Forholdene i et afgrænset Omraade, fx. i et bestemt Land, undersøge Virkningerne af, at en vis Del af Indkomsten retter sig imod Varer, der ikke stammer fra vedkommende Omraade.

I Almindelighed anføres det, at den Del af Indkomsten, der retter sig imod udenlandske Produktionsydelser, gaar tabt for den indenlandske Indkomstforplantning, medens det, der anvendes til Køb af indenlandske Produktionsydelser, bevares helt. Det maa da blive den første Opgave at undersøge, om hvert af disse to Postuler kan staa for en nøjere Undersøgelse. Det er i denne Forbindelse værd at gøre opmærksom paa, at en simpel Deling i »udenlandske« og »indenlandske« Varer er for grov, idet alle »udenlandske« Varer indeholder visse indenlandske Produktionsydelser (Transport, Lagring, Handelsavancer el. lign.), ligesom saa at sige alle indenlandske Produkter er fremstillet delvist ved Produktionsmidler, der selv er fremstillet ved udenlandske Produktionsydelser. Sondringen mellem indenlandske og udenlandske Varer er derfor upræcis og maa erstattes af en Sondring mellem indenlandske og udenlandske Produktionsydelser.

Retter fx. en Del af en primær Indkomst sig imod fremmede Produktionsydelser, vil den umiddelbare Virkning blive, at der finder en sekundær Indkomstdannelse Sted i Udlandet. Dersom Varen er monopoliseret eller fx. paalagt en Udførselstold, kan der tillige ske en Overførsel af Indkomst fra Indland til Udland. Disse

Indkomster i Udlandet vil kunne skabe tertiære og senere Indkomster, men disse Indkomster vil kun forplante sig til Indlandet i det Omfang, hvori den større Indkomst i Udlandet omsætter sig i større Indførsel fra Indlandet. Tænker man sig, at Incitamentet til Indkomstforplantningen udgaar fra et Land af Danmarks Struktur, kan man ræsonnere, at den Del af Merindtægterne i Udlandet, der vilde vende tilbage til Danmark som tertiær eller senere Indkomst, vilde være saa ubetydelig, at man med Rette i Praksis kunde se helt bort fra den. For denne Konklusion talte dels Landets Lidenhed, der bevirker, at normalt kun en yderst ringe Del af de udenlandske Køberes Forbrug bestaar af Produktionsydelser, der stammer fra Danmark, og dels, at Landets Eksport bestaar af — ganske vist forædlede — Landbrugsvarer, af hvilke Varer Forbruget maa antages at reagere ret svagt paa Ændringer i Indkomst og Beskæftigelse.

Ræsonnementet bygger imidlertid paa, at Handelen med Udlandet i det væsentlige ikke reguleres ved direkte kvantitative Aftaler, men alene fx. ved Toldbestemmelser o. l.; endvidere maa det forudsætte, at alene kortere Perioder tages i Betragtning; man kan vanskeligt tænke sig, at en Ekspansion kan fortsætte i lange Tider paa en saadan Maade, at der finder en stadig Gældsætning til Udlandet Sted. Der maa normalt enten ske en Tilpasning af Omkostningsniveau og Prisniveau til Ekspansionen, eller denne sidste maa ophøre. Saadanne Tilpasninger maa imidlertid tage deres Tid og vil navnlig gøre det i Nutiden, hvor Trægheden i Omkostningsniveauet er saa fremtrædende. I det korte Løb er det sikkert en rimelig Forudsætning, at det er Valutareserven — og eventuelt Guldreserven — der maa bære Svingningerne i Import- og Eksportprovenuet.

Under Nutidens Handelsforhold er imidlertid Handelen mellem Landene for en væsentlig Del reguleret ved tosidige Handelsaftaler, der undertiden antager Clearing-Aftalens Form. Ved Hjælp af saadanne Aftaler søger Landene at skabe Paritet mellem deres Import og Eksport. En Forøgelse af Importen vil derfor aabne Muligheder for en Forøgelse af Eksporten. Der er dog Grund til at gøre opmærksom paa, at en almindelig Forøgelse af Importen normalt ikke vil aabne Vejen for nogen helt tilsvarende Forøgelse af Eksporten, fordi der kun i de færreste Aftaler er nogen automatisk Regulering af Eksport efter Import. Der skal derfor optages nye Forhandlinger, og ved disse maa det Land, der har størst Brug for en Ændring, i Almindelighed antages at staa svagest.

Endvidere maa man mærke sig, at en Udvidelse af Danmarks Import antagelig først og fremmest vil aabne Muligheder for en Udvidelse af Landbrugseksporten; men de indkomstmæssige og beskæftigelsesmæssige Virkninger heraf er, saaledes som det senere skal fremføres, væsentligt forskellige fra en tilsvarende Forøgelse af Industrieksporten. Man maa dog fastslaa, at en Forøgelse af Indkomsten i Indlandet via en større Import kan skabe større Indkomster og eventuelt større Beskæftigelse i Eksporterhvervene. Man kan derfor ikke i Almindelighed, saaledes som man med Rette gjorde tidligere, betragte Indkøbene fra Udlandet som tabte for den indenlandske Indkomstforplantning. Man maa undersøge, hvor stor en Del af Indkomsten der vil rette sig imod hvert enkelt Land; vil Merimport fra vedkommende Land — automatisk eller efter Forhandling — omsætte sig i Mereksport til vedkommende Land? i hvilket Forhold vil Import staa til Eksport? og vil Eksporten komme til at bestaa af Industrivarer eller Landbrugsvarer? indeholdende faa eller mange danske Produktionsydelser? Opgaven er ikke let at løse. Interessant er det imidlertid, at man maa konstatere, at de moderne Former for Handelsaftaler nu bevirker, at en større Del af den Indkomstforplantning, der gaar ud over Grænserne, vender tilbage som Efterspørgsel efter indenlandske Produktionsydelser.

Dersom den politiske Magt ved Kvote-reguleringer eller Importforbud forhindrer, at Merindkomster omsætter sig i Merimport, maa Følgen for Forholdet over for Udlandet nødvendigvis blive, at man ikke ved Beregning af Forplantningsfaktoren behøver at tage Hensyn til Afgangen af Indkomst til Udlandet. At en saadan Politik paa andre Omraader vil udøve betydningsfulde økonomiske Paavirkninger i Indlandet, behøver ikke her nærmere at omtales⁴⁾.

Medens man saaledes maa opgive Tanken om, at al den Indkomst, der anvendes til Køb af udenlandske Produktionsydelser, er tabt for den indenlandske Indkomstforplantning, maa man ogsaa opgive en Teori om, at den fulde Indkomst — bortset fra eventuel Opsparing —, der anvendes til Køb af indenlandske Produktionsydelser, vil lade sig forplante videre. Dette behøver ikke at være Tilfældet, idet den forøgede Efterspørgsel fra Indlandets Side kan betyde en Overførsel af Varer fra Eksporten til Hjemmefor-

⁴⁾ Nogle Betragtninger herover findes i min Bog: En Fremstilling og Analyse af den danske Kriselovgivning 1931—38, Studier fra Aarhus Universitets økonomiske Institut Nr. 3, S. 163 ff. og andre Steder.

bruget. Dette vil ganske særligt være Tilfældet for den Efterspørgsel, der retter sig imod Landbrugets Produkter.

Betragter vi foreløbig Tiden fra før Landbrugsordningernes Tid, vil en større Efterspørgsel efter de almindelige Landbrugsprodukter fra Byernes Side næppe medføre nogen større Produktion, men alene at et mindre Kvantum overflyttes fra Eksporten til Hjemmeforbruget. Den mindskede Eksport vilde betyde en Tendens til Prisstigning paa Verdensmarkedet. Priserne vilde antagelig i en Periode være noget højere, end de ellers vilde være, indtil dels Forbruget i de fremmede Lande var blevet delvis drejet væk fra danske Landbrugsvarer og over paa fremmede, og dels Produktionen i de med Danmark konkurrerende Lande havde udvidet sig, saaledes at der var sket Tilpasning til den nyopstaaede Situation. I en Periode vil der saaledes kunne opstaa større Indkomster for Landbrugerne. Disse større Indkomster kan imidlertid ikke stilles paa lige Fod med eller indgaa som et Led i Rækken af de direkte afledede Indkomster. De berør ikke paa større Produktion, men alene paa, at der i en Periode tilflyder Erhvervet visse »tillstrømningsvinster«⁵⁾. For Landets valutariske og indkomstmæssige Stilling maa det afgørende være, om den mindskede Eksport indbringer mere eller mindre, end Eksporten tidligere gjorde. Som Forholdene er, hvor Danmarks vigtigste Eksportartikler sælges under stadig Konkurrence fra andre Landes Side, er det sandsynligt, at det højst vil være i en ganske kort Periode, at en mindsket eksporteret Mængde vil bringe en større Indkomst til Landet; saa længe dette er Tilfældet, vil de sekundære Indkomster, der opstaar som en indirekte Forplantning af de primære Indkomster, der retter sig imod Landbrugets Varer, kunne være større end de tilsvarende primære Indkomster. I_{II} vil saaledes — takket være Indkomstoverførsler fra Udlandet — kunne blive større end I_I og r saaledes større end 1. Som omtalt er Tilfældet imidlertid meget usandsynligt, og Tilstanden kan i alle Tilfælde højst tænkes at eksistere i en sikkert ganske kort Periode. Dersom Eksportprovenuet, efter at Prisstigningen er indtruffet, er mindre, end det var tidligere, vil det sige, at de sekundære Indkomster, der kan afledes af den Del af de primære Indkomster, der retter sig imod Landbrugsprodukter, vil være mindre end de nævnte primære Indkom-

⁵⁾ Udtryk, benyttet af *Myrdal* for at betegne de midlertidige Indkomster, der kan opstaa i Fag, efter at en større Efterspørgsel har rettet sig imod vedkommende Fag, men inden de heraf inciterede Nyanlæg er blevet færdige. Jfr. Gunnar Myrdal: Prusbildningsproblemet och föränderligheten, S. 75.

ster. Som et Grænsetilfælde kan det nævnes, at Overflytningen fra Eksport til Hjemmeforbrug overhovedet ikke paavirker Prisdannelsen paa Landbrugsprodukter; i dette Tilfælde vil Landbrugernes Indtægter være ganske upaavirkede, og den Del af Byerhvervenes Merindtægter, der er blevet rettet imod Landbrugsvarer, vil være tabte for den indenlandske Indkomstforplantning. Rettes fx. a % af Merindtægten imod Landbrugsprodukter, vil » r «

saaledes alene af denne Grund blive formindsket til $1 - \frac{a}{100}$. Som omtalt maa man antage, at » r « vil være noget højere, men saaledes at den, efterhaanden som Tiden gaar, vil nærme sig til en Størrelse, der antagelig ligger kun ret ubetydeligt over $1 - \frac{a}{100}$.

Der ses stadig bort fra andre Grunde end Byernes Indkøb af Landbrugsprodukter ved Beregningen af » r «. For saa vidt den indenlandske Ekspansion medfører Prisstigninger paa Landbrugsvarer og dermed større Produktion i andre Landbrugslande, vil der i disse Lande kunne opstaa nye Indkomster, der i Virkeligheden maa siges at være — om end meget indirekte — afledede fra den danske Ekspansion. Der er imidlertid næppe nogen Form for moderne Handelsaftale, der vil være i Stand til at tvinge denne Merindkomst til at blive anvendt til at efterspørge danske Produktionsydelser; man skal saaledes ikke af denne Grund vente nogen større Produktion i det danske Eksporterhverv. Det bør bemærkes, at Ændring i Landbrugsvarernes Priser maa bevirke indenlandske Overflytninger af Indkomst fra Byerhverv til Landerhverv. Disse kan imidlertid næppe have nogen Betydning for Størrelsen af Forplantningsfaktoren ud over den Forskel, der kan være mellem Importandelen i henholdsvis Byboeres og Landboeres Forbrug. Denne Forskel er næppe stor.

De specielle Afsætningsforhold for Flæsk under engelsk Kvotaordning bevirkede, at en dansk Merefterspørgsel for denne Vares Vedkommende ikke behøvede at medføre mindsket Eksport og i alt Fald ikke kunde forventes at ville bringe mærkbar Ændring i Prisen, idet den indenlandske Produktion let kunde udvides ved Udstedelse af flere Svinekort. De prishævende Foranstaltninger for andre Landbrugsvarer vil bevirke, at en Overførsel af Salget af Landbrugsvarer fra Udlandet til Indlandet vil medføre Indkomstoverflytninger i Indlandet, fordi den indenlandske Pris er højere end den udenlandske. Selv om Ekspansionen hverken paavirker Priser eller det samlede Produktionsomfang, vil Omlægningen af

Afsætningen saaledes kunne skaffe Landbrugerne større Indtægter, men dette vil alene ske ved Overførsel af Indkomst fra Samfundets øvrige Grupper.

Forhold af den Art, der er nævnt ovenfor, kan ogsaa tænkes at forekomme som en Følge af en større Efterspørgsel efter andre Varer end Landbrugsvarer; de vil dog være sjældne, fordi Produktionsomfanget normalt vil være væsentligt mere elastisk i de industrielle Fag.

Til Forstaaelse af Betydningen af de her fremførte Betragtninger maa det erindres, at en større indenlandsk Beskæftigelse og/eller en større Indkomst hos de beskæftigede næppe vil bevirke nogen særlig stærkt stigende Efterspørgsel efter danske Landbrugsprodukter, fordi de understøttede allerede i Forvejen har saa stor Indkomst, at deres væsentligste Næringsbehov er dækket. En vis Overgang til mere bearbejdede og forædlede Produkter maa dog antages at ville finde Sted.

Af Betydning for Bestemmelsen af Forplantningsfaktoren maa det være, om Størrelsen » f « er konstant. Er den ens for alle Grupper af Befolkningen og til enhver Tid? Forskellen mellem de forskellige Grupper spiller — trods de store Forskelle i Forbrugs-sædvanerne — næppe nogen større Rolle; de udenlandske Raastoffer indgaar i den Grad i næsten alle danske Produkter, at der er Grund til at antage, at der sker en saadan Udjævning, at Importandelene i de forskellige Grupper Indkøb antagelig ligger meget tæt op ad hverandre. Hertil kommer, at i alt Fald de afledede Indkomster hurtigt vil finde Vej til de forskelligste Grupper af Befolkningen. Derimod maa det antages, at » f « bliver større og større, efterhaanden som Ekspansionen udvikler sig. Under en vedvarende indenlandsk Ekspansion vil der normalt ske en Forskydning mellem det indenlandske og udenlandske Omkostningsniveau (se herom senere) til Gunst for det udenlandske. Det vil herved kunne betale sig for Borgerne at købe flere Varer, hvori udenlandske Produktionsydelser indgaar, fordi disse er blevet relativt billigere. Dette forudsætter selvsagt, at man opretholder de samme Valutakurser over for Udlandet som hidtil. Der vil senere blive Lejlighed til at komme tilbage til dette Spørgsmaal.

III.

Med Bestemmelsen af Forplantningsfaktorens Størrelse har man imidlertid kun faaet ringe Besked om Forløbet af Indkomstfor-

plantningen. Staar man over for at træffe Beslutning om Iværksættelsen af en Ekspansionspolitik, vil det være af største Betydning ikke alene at vide, hvor stod Indkomstsum, der vil skabes, men tillige, hvornaar den skabes. Til en nærmere Analyse af dette Spørgsmaal vil det være hensigtsmæssigt at opdele Tiden i en Række ganske korte Tidsperioder. I Virkeligheden vilde det være rigtigst at regne med Tidspunkter, fordi enhver Erhvervelse eller Udgivelse af Indkomst finder Sted paa et Tidspunkt. Imidlertid vil det af Hensigtsmæssighedsgrunde være mest praktisk at regne med Perioder; man kan betegne disse med Symbolerne: $t_0, t_1, t_2 \dots t_n$.

I t_0 kan man tænke sig foretaget en Ekspansion. En Række Arbejdere modtager en Merindkomst. Over denne Indkomst vil der blive disponeret; normalt vil der gaa nogen Tid, fra Indkomsten modtages, til den anvendes. Denne Periode vil i det følgende blive kaldt Opsparingsperioden; den strækker sig fra Indkomsten erhverves, til den forbruges til Indkøb af Varer eller Tjenesteydelser. Anbringelsen af Indkomsten som Banktilgodehavende eller i Aktier, Obligationer el. lign. betragtes i det følgende ikke som Forbrug af Indkomst; ved saadan Anbringelse bringes Indtægtens Opsparingsperiode saaledes ikke til Ophør. For saa vidt Indkomsten forbruges til Køb af primære Produktionsydelser (derunder navnlig Tjenesteydelser af enhver Art), sker der samtidig med Forbruget af Indkomst hos Køberen en ny Indkomstdannelse af samme Omfang hos Sælgeren. Ved Indkøb af Varer vil der normalt ogsaa finde en samtidig Indkomstdannelse Sted, idet man rimeligst regner med, at Detailhandlerfortjenesten dannes i dette Øjeblik. Men Størstedelen af den til Vareindkøb forbrugte Indkomst vil foreløbig ikke have dannet ny Indkomst. Det vil først finde Sted, om Detailhandleren afgiver nye Ordre, der eventuelt via en eller flere Grossister bevirker ny Produktion et eller andet Sted. Der vil her kunne hengaa nogen Tid; men først naar den er gaaet, har det, der var primær Indkomstdannelse, omsat sig i sekundære Indkomstdannelser andre Steder. Der bliver saaledes to Tidsafstande at undersøge: Opsparingsperioden og Perioden, fra Detailhandlerens Lager tømmes, til ny Produktion foregaar i Fabrikker o. l.

Forbrug kan ske af allerede erhvervet Indkomst eller, om man har Formue eller Kreditmuligheder, af forventet Indkomst. Hvor Indkomst gaar forud for Forbrug, taler vi om en positiv Opsparingsperiode; hvor det omvendte er Tilfældet, er Perioden negativ.

Perioden kan strække sig fra $-\infty$ til $+\infty$. Sker Indkomsterhvervelse og Forbrug samtidig, er Opsparingsperiodens Længde = 0.

Imod Begrebet »Opsparingsperioden« kan man gøre den meget væsentlige Indvending, at det vil være umuligt at konstatere dens Længde. Vil man undersøge en konkret Udgift, er det umuligt at sige, om denne sker af den Indkomst, der tjentes den foregaaende Dag eller for et Aar siden. Denne Indvending er dog tilsyneladende mere væsentlig, end den faktisk er. Hvad der har Interesse, er ikke de enkelte Indkomstelementers Historie, men derimod Forbindelsen mellem paa den ene Side Indkomstens Størrelse og Tidspunktet eller Tidspunkterne, hvor den tilflyder Individet, og paa den anden Side Forbrugsdispositionernes Placering med Hensyn til Tid, Størrelse og Art. Man maa tænke sig, at man sammenligner to alternative Situationer, hvor et Individ i den ene modtager i Perioden t_1 a Kr. og i den anden b Kr. Man undersøger derefter, hvilke Forskelle i Individets Forbrugsdispositioner — m. H. t. Art, Kvantum og Tid — der — alt andet lige — vil være i de to Tilfælde. Dette kan i Praksis være yderst vanskeligt at fastslaa, fordi man aldrig kender mere end det ene af de to alternative Tilfælde; men der ligger ikke noget i Opsparingsperiodens Begreb, der hindrer, at dens Længde kan konstateres, naar man ved Opsparingsperiode forstaar Tidsafstanden mellem Konstateringen af en bestemt Merindkomst (Mindreindkomst) og de Forbrugsdispositioner (Undladelser af Forbrug), som vilde være undladt, om denne Merindkomst (Mindreindkomst) ikke havde vist sig.

At fremstille almindelige Regler om Opsparingsperiodens Længde er vanskeligt. Den synes at maatte være meget forskellig for de forskellige Grupper af Samfundet og efter den øjeblikkelige økonomiske Situation for de forskellige Grupper. I det følgende fremdrages fem forskellige Momenter, der maa antages at være af Betydning for Bestemmelsen.

(1) *Gruppens Indkomstilstand.* Keynes har i sin *General Theory of Employment, Interest and Money* været inde paa de Momenter af objektiv og subjektiv Art, der bestemmer Folks Tilbøjelighed til at forbruge. Stor Tilbøjelighed til at forbruge vil være praktisk talt identisk med kort Opsparingsperiode. Som en almindelig grov Regel kan det maaske være berettiget at anføre, at stor Indkomst betyder, at en relativt stor Del af Indkomsten vil faa en lang Opsparingsperiode. — Sætter Staten offentlige Arbejder i Gang, vil den primære Indkomst antagelig først og fremmest tilfalde ubemidlede Arbejdere; den sekundære Indkomst vil imidlertid for en

Del tilfalde formentlig væsentligt bedre stillede Handlende, Fabrikanter, Direktører og Aktionærer; der er derfor Grund til at antage, at Opsparingsperioden for den sekundære Indkomst vil være længere end for den primære. Ogsaa paa anden Maade vil Gruppens Indkomsttilstand faa Betydning for Reaktionen over for en Indkomstændring. Hos de noget mere velstillede er det sandsynligt, at fx. en Mindreindkomst giver sig Udslag i et koncentreret Mindreforbrug, fx. Undladelse af Indkøb af en planlagt større Nyanskaffelse, medens den hos de mindrebemidlede snarere spredes over deres, ganske vist mindre nuancerede, Forbrug.

(2) *Ændringer i Gruppens Indkomst.* Herved tænkes paa Bevægelsen i Gruppens Indkomster, altsaa paa den faktiske tidligere Indkomst og paa de forventede fremtidige Indkomster. Meget smaa tidligere Indkomster vil betyde stor Trang til Forbrug og derfor kort Opsparingsperiode. Forventning om store Indkomster i Fremtiden vil ligeledes betyde stor Tilbøjelighed til øjeblikkeligt Forbrug. En Ekspansionspolitik, for hvilken det lykkes ikke alene at skabe øjeblikkelige Indkomster hos Folk, men ogsaa Forventningen om gyldne Aar i Fremtiden, vil derfor have store Muligheder for gennem en forholdsvis kort Opsparingsperiode hurtigt at skabe afledede Indkomster. Forventningen om smaa eller usikre Indkomster i Fremtiden vil forlænge Opsparingsperioden. Tidligere væsentligt større Indkomster kan paa een Gang føre til relativt kort og relativt lang Opsparingsperiode. For det sidste taler, at et godt Udstyr m. H. t. større Nyanskaffelser ikke gør Trangen til øjeblikkelig Behovstilfredsstillelse saa stor; omvendt maa en tilvænnet højere Lefevod virke.

(3) *Gruppens Kreditmuligheder og Reserver.* Gode Kredit- og Formueforhold vil betyde en Udjævning af Forbruget, saaledes at dette undlader at følge Indtægtssvingningerne andet end i de meget store Træk. Rammer derfor en Kontraktions- eller en Ekspansionsbølge en saadan Gruppe, vil Bølgen i ret høj Grad prelle af i den Forstand, at Forplantning af Bølgen for en væsentlig Del udsættes og straks kun finder Sted i stærkt afsvækket Form, fordi der henholdsvis sker en voldsom Formindskelse (eventuelt til en betydelig negativ Udstrækning) eller en voldsom Forøgelse af Indkomstens Opsparingsperiode hos vedkommende Gruppe⁶⁾.

⁶⁾ Som Eksempel paa, at en Gruppens Forbrug kun langsomt og relativt svagt reagerer paa Indtægtssvingninger, kan nævnes følgende Tal over de danske Landbrugeres Indtægter, Forbrug og Opsparing fra *Jørgen Pedersen: En Undersøgelse af Indtægtssvingningerne i Landbruget i Perioden 1922—36:*

(4) *Gruppens Kontraktformer.* Hastigheden, hvormed indtjente Midler udbetales, vil have sin Indflydelse. Den normale Opsparingsperiode vil være væsentligt kortere for den, der modtager Ugeløn, end for den, der modtager Aarsløn. *Zeuthen* fremhæver, hvorledes det tager lang Tid, før Aktionæren faar sit Udbytte, i Sammenligning med Arbejderen. I et vist begrænset Omfang modarbejdes dette af, at de Grupper, der maa vente længe paa Udbetalingen af deres Indkomst, maaske i højere Grad vil være i Stand til at forbruge en forventet Indkomst, før end den udbetales. For Landbrugernes Vedkommende vil det have Betydning, om de er Kvægavlere og faar deres Indkomst spredt over hele Aaret, eller om de er Korndyrkere og faar Indkomsten koncentreret paa en ganske lille Del af Aaret. Ogsaa Kontraktformerne vil saaledes virke med til, at de senere Indkomstforplantninger vil ske væsentligt langsommere end den primære, naar den primære Indkomstdannelse bestaar i Statens Beskæftigelse af Arbejdere med Bedring af Beskæftigelsessituationen som Formaal.

(5) *Gruppens Forbrugsvaner.* Endelig kan anføres, at Forskelle med Hensyn til Skik og Brug i de forskellige Befolkningsgrupper kan have nogen Betydning. Alt andet lige er der næppe megen Tvivl om, at Reaktionen paa fx. en Merfortjeneste vil være ret forskellig hos en Gruppe Husmænd, en Gruppe faglærte Arbejdere og en Gruppe Søfolk.

Man vil af disse Momenter forstaa, at nogen simpel Fastlæggelse af Tidsafstanden mellem de forskellige Indkomstdannelser ikke er mulig. Man maa sondre mellem forskellige Befolkningsgrupper og

	Beregnet Indtægt	Samlede Udgifter	Opsparing (+) Formueforbrug (—)
	(Mill. Kr.)	(Mill. Kr.)	(Mill. Kr.)
1922/23.....	656	627	+ 29
1923/24.....	852	711	+ 141
1924/25.....	925	790	+ 135
1925/26.....	432	659	— 227
1926/27.....	403	580	— 173
1927/28.....	383	497	— 114
1928/29.....	605	488	+ 117
1929/30.....	554	498	+ 56
1930/31.....	271	493	— 222
1931/32.....	184	352	— 168
1932/33.....	329	323	+ 6
1933/34.....	375	357	+ 17
1934/35.....	396	391	+ 5
1935/36.....	429	403	+ 26
Ialt 1922/23—35/36.....	6794	7169	— 375

mellem de forskellige Tidsperioder i Konjunkturen, hvori den studerede Ekspansionsbølge udvikler sig.

En særlig Interesse knytter der sig til den primære Indkomstdannelse, fordi man ved denne — i Modsætning til de afledede Indkomster — i stort Omfang politisk kan være Herre over, hvor den skal finde Sted. Man kan lave Vejarbejde og beskæftige ufaglærte Arbejdere, eller Byggeri, hvorved det bliver faglærte Arbejdere, der faar den større Indkomst, eller man kan yde den primære Indkomst som større Socialunderstøttelse eller, hvad der vil have en væsentlig anderledes Virkning, give den som Hjælp til Landbrugerne; man kan ogsaa ved at nedsætte Skatterne og financiere en Del af det offentliges almindelige løbende Udgifter ved Laan lade det blive Skatteyderne, der primært modtager Merindtægten. Da man vel i Praksis vil gøre dette ved at undlade at opkræve en Ekstraskat paa store Indkomster eller en Merindkomstskat, vil det sige, at det bliver forholdsvis velstaaende Folk, der primært skal forvalte Indkomsten. Takket være de nævnte Forhold er det sandsynligt, at man faar en betydelig langsommere Virkning, om man vælger en af de to sidste Fremgangsmaader, end hvis man vælger en af de første. — Omvendt vil en Kontraktionspolitik forplante sig langt hurtigere, hvis man fratager fx. en Gruppe Arbejdere Arbejdet, end hvis en Gruppe af velstaaende Skatteydere eller ejendomsbesiddende Landbrugere fratages Indkomst⁷⁾.

Efterhaanden som en Ekspansion udvikler sig, maa man paa-regne, at Opsparingsperioden bliver længere og længere, fordi de Grupper, der modtager Indkomst, maa antages efterhaanden at blive bedre og bedre stillede. I modsat Retning vil det maaske virke, at man bliver mere og mere sikker paa, at gyldne Tider er

⁷⁾ Det forekommer sandsynligt, at naar det var nødvendigt i 1931—32 herhjemme at gribe til saa overordentlig voldsomme Midler for at gennemføre Kontraktionspolitikken, skyldtes det for en væsentlig Del, at Landbruget i ret stort Omfang i 1930—31 og 1931—32 opretholdt sit Forbrug trods Indtægtsnedgangen i dette Fag. Takket være, at Forbruget var betydeligt større end Indkomsten, udgik der en Slags Ekspansionsbølge fra Landbruget; denne Bølge maatte — af valutariske Grunde — modarbejdes ved den voldsomme Kontraktionspolitik. Man sammenligne med Norge, hvis Ombytningsforhold over for Udlandet blev mindst lige saa haardt ramt som Danmarks. I dette Land gik det indkomstmæssigt primært ud over Fiskere, Skovarbejdere og Søfolk, altsaa Grupper, der kun havde yderst faa Kreditmuligheder og derfor omgaaende maatte sætte Tæring efter Næring. I Norge behøvede den økonomiske Politik derfor kun i ringe Omfang at hjælpe med til at gennemføre den nødvendige Nedsættelse af Indkomstsummen.

forestaaende, men det sidste vil sikkert normalt ikke opveje det første.

En vis Del af Indkomsterne vil blive anvendt til Tilbagebetaling af Gæld; ved Erhvervelsen af den Indkomst, der anvendes til Tilbagebetaling af Gæld, sker der en Afslutning af en negativ Opsparingsperiode. En saadan Tilbagebetaling kan normalt ikke ventes at give Anledning til nogen Form for nye Indkomstdannelser. Laangiver faar ombyttet et Aktiv med et andet og vil ikke opfatte dette som noget Incitament til større Forbrug. Dette behøver dog ikke at være Tilfældet; hvis Laangiver allerede har afskrevet Udlaanet som tabt, hvad hyppigt vil være Tilfældet, hvor fx. en Købmand i en Depressionsperiode har solgt Varer paa Kredit til Landbrugere eller Arbejdere, vil en Tilbagebetaling af Gælden meget vel kunne paavirke Købmandens Levefod, fordi han har indskrænket denne under Indtryk af de mange Tab. Da det i Praksis netop for en Del vil dreje sig om saadan Varegæld og Familiegæld, hvor noget lignende er Tilfældet, vil den Indkomst, der anvendes til Tilbagebetaling af Gæld, ikke være helt udelukket fra Videreforplantning. Imidlertid maa man som Hovedregel betragte Tilbagebetaling af Gæld som en Bremse paa Indkomstforplantningen.

Omfanget af Tilbagebetalingerne vil være meget forskellig i de forskellige Befolkningsgrupper og paa de forskellige Tidspunkter i Ekspansionen. Thi Mulighederne for at faa Kredit vil være vidt forskellige i de forskellige Grupper; saaledes vil Landbrugerne⁸⁾ have større Muligheder herfor end Arbejdere; Tilbagebetalingsmomentet vil derfor kunne faa langt større Betydning for de første end for de sidste. Fremdeles vil Gennemtvvingningen af Tilbagebetalingen ske paa forskellig Maade; Landbrugerne kan antagelig sprede Tilbagebetalingen over en Periode, fordi de har kunnet give Kreditor Sikkerhed i Form af Pant i deres faste Ejendom. Paa lignende Maade som Tilbagebetaling af Gæld maa — i det korte Løb — Dannelsen af en Formue virke. I gode Tider — og maaske navnlig, naar disse netop følger daarlige Tider — vil der være stor Tilbøjelighed til at skabe eller genskabe en vis Formuereserve⁹⁾.

Tilbagebetaling af Gæld vil navnlig ske i den begyndende Ekspansionsperiode. For Landbrugerne kan Tilbagebetalingen dog

⁸⁾ Se Note 6.

⁹⁾ *Bresciani Turroni* anfører i nævnte Artikkel, at tyske Arbejdere for en væsentlig Del benyttede deres Merindkomster i den begyndende Opgang til at erstatte den forbrugte Reserve i Sparekasser o. l.

komme til at strække sig over en Aarrække. Formuedannelserne maa vel antages at strække sig over en længere Periode, bl. a. fordi man kan blive tvunget til at betale sin Gæld, men ikke til at opsamle sig en Formue. En væsentlig Del af Indkomsterne i den begyndende Ekspansion maa derfor antages at blive benyttet til Afslutningen af negative Opsparingsperioder eller, hvis de bliver anvendt til Dannelsen af Reservefond, faa en meget lang Opsparingsperiode. Det er omtalt, hvorledes den større Rigdom længere fremme i Ekspansionen kan bevirke, at Opsparingsperioden for store Dele af Indkomsten kan blive forholdsvis lang. Man kan dog næppe inddele Ekspansionen i tre Faser, saaledes at i den mellemste skulde Perioden være relativt kort; der kan maaske være en Tendens hertil, men det maa ikke glemmes, at selv længe efter, at de fleste Grupper er i anden eller tredje Fase, vil der være Grupper, der først træder ind i første Fase. —

Vender vi os nu til Spørgsmaalet om Forbindelsen mellem Vareindkøb og Produktion af nye Varer, vil det ogsaa her ses, at Tidsafstanden kan være af vidt forskellig Længde. Forbruget kan i en vis Tid ske af Lagerbeholdninger, ligesom Produktionen i en vis Periode kan ske for Lager. Erfaringsmæssigt ligger der efter en længere Depressionsperiode store Lagre; der vil være en Tilbøjelighed til at tære paa disse Lagre, indtil de har naaet et vist normalt Omfang, og først derefter give Ordre til ny Fabrikation. I dette Lagerforbrug maa der ligge en Bremse paa Ekspansionen, saaledes at Tidsafstanden mellem Indkomstdannelserne bliver forlænget, maaske, for saa vidt Lageret aldrig bliver erstattet, bliver uendelig lang. Forbrug af Lager vil navnlig have Betydning under den begyndende Ekspansion.

Birck er i Den økonomiske Virksomhed inde paa, at en forøget Efterspørgsel i Detailhandelen vil bevirke en endnu større Efterspørgsel hos Grossister, fordi Detailhandleren, optimistisk over den bedre Handel, vil købe rigeligt ind; det samme vil Grossisten gøre hos Fabrikanten. Følgen vil blive, at en mindre Merafsætning i Detailhandelen vil skabe en flere Gange større Produktion hos Fabrikanten. Det er imidlertid sikkert kun i faa Brancher, at man skal tillægge dette nogen Betydning, og en saadan Proces maa i alle Tilfælde derefter antages at følges af en Periode med Forbrug af Lager. —

Vender vi tilbage til Udgangspunktet for dette Afsnit, nemlig en Ekspansion af en vis Størrelse i Tidsperioden t_0 , vil det forstaas, at $I_1, I_2, I_3 \dots I_N$ ikke indtræder med en vis regelmæssig Tids-

afstand imellem sig. Derimod vil I_{II} blive spredt over en sandsynligvis meget lang Tidsperiode, I_{III} vil begynde at blive dannet, længe før end I_{II} er afsluttet o. s. v. Man vil kunne tænke sig at afbilde de indkomstmæssige Virkninger af Ekspansionen i t_0 i et todimensionalt Koordinatsystem med henholdsvis Tiden og Indkomstdannelserne ud ad de to Akser. Som omtalt vil Formen paa en saadan Kurve være vidt forskellig efter det Tidspunkt paa Konjunktoren, hvor Ekspansionen indtræffer, og efter Karakteren af den Gruppe af Befolkningen, som Ekspansionen starter hos. Kalder vi i Overensstemmelse med den tidligere Terminologi det oprindelige Ekspansionsincitament for I_I , og Kurvens Areal for I , har vi: $k = I : I_I$. Tænker man sig, at der ikke alene sker en Ekspansion i t_0 , men at der i hver Periode fra t_0 til t_i sker en Ekspansion af samme Størrelse, vil man kunne danne en Række saadanne Kurver, ialt i ; disse Kurver maa, takket være de Forandringer, der sker i Løbet af Ekspansionen, antages at faa forskellig Form; man vil kunne slaa dem sammen til een fælles Kurve visende de indkomstmæssige Følger af en saadan permanent Politik. For saa vidt Kurverne havde en fast Form, vilde den af Ekspansionspolitikken skabte Indkomst i hver enkelt Tidsenhed nærme sig mere og mere til I , saaledes at det i den enkelte Tidsenhed vilde se ud, som om det var den i vedkommende Tidsenhed udgivne I_I , der skabte den samtidige Forplantningssum, I .

Det vil af dette fremgaa, at den her anvendte Fremstilling afviger fra den traditionelle, der tager sit Udgangspunkt i Formlen: $I_{II} = I_I - s_I - f_I$. Forskellen beror paa, at der i den her anvendte Fremstillingsform tages Hensyn til, at medens Køb af udenlandske Produktionsydelser sker paa et Tidspunkt, sker Opsparing i en Periode og betyder ikke noget Ophør af Indkomstforplantningen, men alene en tidsmæssig Forskydning, hvor dog den evige Udsættelse optræder som et Grænsetilfælde. At en Del af Indkomsten opspares i en Periode, betyder derfor ikke, at Indkomstsummen eller »the multiplier« bliver mindre, men at Indkomstforplantningen vil strække sig over en længere Tidsperiode.

Praktisk Politik vil normalt alene have Interesse for en kortere fremtidig Periode; man kan fx. tænke sig, at man vil ønske at undersøge, hvor megen Merindkomst, man vil kunne skabe i det kommende halve Aar ved et øjeblikkeligt Incitament paa I_I Kr. Ved en saadan begrænset Opgave kapper man den sidste Del af Forplantningsbølgen væk og lader denne ude af Interesse. Man kunde stille det Spørgsmaal, om det ikke er dette Problem, den

traditionelle Fremstilling tager Sigte paa, saaledes at s betegner den Andel af Ekspansionsbølgen, der skæres væk, fordi den falder efter den undersøgte Periode, hvilken Periode man iøvrigt kunde kalde Iagttagelsesperioden. Denne Periode kan selvsagt være af forskellig Længde; som Grænsetilfælde kan den have Længderne 0 og ∞ , hvor s nærmer sig henholdsvis 1 og 0 ; iøvrigt vil det gælde, at for samme Forplantningsbølge bliver s mindre, naar Iagttagelsesperioden bliver længere. Heraf følger umiddelbart: For det første, at ethvert Skøn over eller Beregning af s er meningsløs, saalænge man ikke har klargjort sig Iagttagelsesperiodens Længde. For det andet, at — selv bortset fra alle Bemærkningerne i de foregaaende Afsnit — er Postulatet om, at $s_I = s_{II} . . . = s_N$ forkert, fordi de senere afledede Indkomstdannelser gennemsnitligt vil falde længere fremme i Iagttagelsesperioden end de tidligere. Under Forudsætning af konstante Forbrugsvaner vil det blive en større Del af de tidligere end af de senere afledede Indkomster, der vil naa at blive forbrugt, inden Iagttagelsesperiodens Udløb, saaledes at man maa regne med — selv under ovennævnte Forudsætning — at faa: $s_I < s_{II} . . . < s_N$.

I det foregaaende er der i det væsentlige blevet talt om Indkomster, der direkte kunne afledes fra et bestemt konkret Incitament. En Ekspansion kan imidlertid — og vil normalt — føre til Dannelsen af andre afledede Indkomster. Den større Efterspørgsel efter Forbrugsgoder vil bevirke, at Kapaciteten i de eksisterende Virksomheder efterhaanden bliver udnyttet, hvilket virker som Incitament til Foretagelsen af nye Anlæg. Herved vil der kunne blive skabt en hel Række af nye Indkomster, uden at det behøver at gaa ud over nogle af de eksisterende Forbrugsplaner. Det ved en Ekspansion skabte almindelige Indtryk af bedre Tider kan iøvrigt bevirke Investeringer, længe før den fulde Kapacitetsudnyttelse er naaet, i Forventning om yderligere Bedring. Man har endda været inde paa, at man blot ved at meddele, at man vilde foretage en Ekspansion, skulde kunne frembringe en saadan. Saadan Politik med psykologiske Midler synes dog at have yderst begrænsede Muligheder¹⁰⁾. Det er ikke Hensigten i dette Arbejde at komme nærmere ind paa disse Indkomster; det skal alene understreges, at saadanne Indkomstdannelser kan opstaa, og at de

¹⁰⁾ *Bresciani Turrone* mener i anførte Artikkel ikke, at disse psykologiske Virkninger har haft nogen Betydning i Tyskland. Den Rooseveltske Politiks forskellige Forsøg paa at skabe en Prosperity-Stemning synes heller ikke at have haft for store Resultater.

ikke kan føjes ind i Rækken af sekundære, tertiære o. s. v. Indkomster. Hvis man vil have en Betegnelse for dem, kunde man kalde dem de indirekte afledede Indkomster.

Man kunde diskutere, paa hvilket Tidspunkt inden for den almindelige Ekspansion saadanne indirekte afledede Indkomster vil betyde mest. Medmindre Ekspansionen ledsages af en overbevisende Propaganda, vil disse Indkomster sikkert betyde lidet i den allerførste Del af Ekspansionen, dels fordi der vil være megen uudnyttet Kapacitet, og dels fordi der maa have været en vis Periode med stigende Efterspørgsel, før end Troen paa en stadig stigende Efterspørgsel kan tænkes at fæstne sig.

IV.

I de foregaaende Afsnit har Talen stadig været om Indkomstforplantning. Det Formaal, der træder i Forgrunden ved den meste bevidste Ekspansionspolitik, er imidlertid ikke saa meget større Indkomstsum som større Beskæftigelse. Det maa derfor være en meget vigtig Opgave at søge at ræsonnere sig til Forbindelsen mellem Indkomstforplantningen og Beskæftigelsesforplantningen. Denne Forbindelse synes at være stærkt afhængig af institutionelle Forhold.

Enkelte Steder kan man støde paa en Opfattelse, der gaar ud paa en fuldstændig eller omtrentlig Identifikation af de to Forplantningsfænomener. Hermed forudsættes der imidlertid visse Betingelser, som normalt ikke vil være opfyldte. At Indkomstforplantning og Beskæftigelsesforplantning ikke kan være identiske i alle Tilfælde, vil allerede fremgaa deraf, at man under en permanent Ekspansionspolitik kan tænke sig, at Indkomstsummen er stadig stigende (Inflation), medens Beskæftigelsen dog ifølge Sagens Natur kun kan stige indtil visse bestemte Grænser.

En særlig Maade at komme uden om Problemet om Forbindelsen mellem Indkomstforplantning og Beskæftigelsesforplantning paa har man, dersom man — saaledes som *Keynes* gør det — maaler Indkomsten i Wage-units i Stedet for i Penge. Denne Fremgangsmaade betyder imidlertid, at man paa Forhaand afskærer sig selv fra en Diskussion af det for praktisk Politik yderst vigtige Spørgsmaal, om en Ekspansion af en vis bestemt Størrelse vil give sig Udslag i Lønstigninger eller i større Beskæftigelse eller i begge Dele. Endvidere maa det jo fremføres, at Begrebet en Wage-unit er et ret primitivt og uhaandterligt Gennemsnitsbegreb.

Dersom man stiller sig den Opgave at undersøge, i hvilket Om-

fang en Indkomstbølge omsætter sig i en Beskæftigelsesbølge, kan dette ikke besvares generelt. Forholdene vil bl. a. være forskellige efter, hvilke Grupper af Befolkningen det er, der modtager Indkomsterne.

Den simpleste Aarsag til, at en Indkomstbølge kan give forskellig Beskæftigelsesbølge, er en forskellig Lønshøjde. Bestemmer man sig til ved et offentligt Arbejde at anvende en vis bestemt Sum Penge pr. Uge, kan man selvsagt skabe en større primær Beskæftigelse, hvis man anvender Midlerne til at købe Arbejdstimer hos ufaglærte Arbejdere end hos faglærte, og mere, dersom man anvender lavere betalt Nødhjælpsarbejde, end hvis man beskæftiger Arbejderne ved almindeligt offentligt Arbejde. Dette er formentlig en af Grundene til Vejarbejdets store Popularitet som offentligt Arbejde. Medens man kan koncentrere den primære Indkomstdannelse hos Grupper, hvor en vis Udgift giver stort Udbytte m. H. t. Beskæftigelse, er det betydeligt vanskeligere at lede de afledede Indkomstdannelser. De nybeskæftigede Arbejdere vil sprede deres Efterspørgsel over et meget stort Antal Varer og Tjenesteydelser, uden at man kan forvente, at de ved Udgivelsen af deres Indkomst vil tage beskæftigelsesmæssige Hensyn.

Der er imidlertid andre Forhold, der er af langt større Betydning, naar man vil bedømme Mulighederne for, at en Beskæftigelsesbølge skal følge en Indkomstbølge. Dette beror paa de forskellige institutionelle Forhold m. H. t. Arbejdssædvaner og Kontraktsforhold i de forskellige Fag. I det følgende vil der blive sondret mellem tre forskellige Faggrupper: 1) Landbrugere, 2) Detailhandlere og mindre Haandværkere og 3) Industriarbejdere. Disse tre Grupper reagerer forskelligt paa Ændringer i Efterspørgselen efter dem og dermed paa Svingninger i deres Indkomster. Med disse Forskelle tænkes specielt paa Forholdene, saaledes som de er i Danmark, idet de institutionelle Forhold, navnlig for Landbrugernes Vedkommende, er forskellige fra Land til Land.

Det karakteristiske for Arbejdsforholdene inden for dansk Landbrug er den store Betydning, som Ejerens og Familiemedlemmernes eget Arbejde har. Arbejdslønnen er saaledes selv set fra en ret lang Periodes Synsvinkel en fast Omkostning. Noget lignende gælder i Virkeligheden — om end ikke i fuldt samme Omfang — en meget stor Del af Medhjælperne; kun de relativt faa Daglejeres Arbejds løn optræder som en egentlig variabel Omkostning. Ændringer i Efterspørgselen efter Færdigvarerne og dermed tillige Ændringer i Indkomsterne medfører derfor for de fleste Produk-

ters Vedkommende kun yderst svage Reaktioner i anvendt Arbejdskraft. Kun under en meget lang Synsvinkel vil Priserne paa Landbrugets Produkter have en betydelig Indflydelse paa Produktionsomfanget.

Fuldt saa vigtigt for Beskæftigelsen i Landbruget vil sikkert Forholdene i Byerhvervene være. Skaber Ekspansionen højere Løn og/eller større Beskæftigelse i Byerne, vil dette drage Landbrugets Ungdom til Byerne. Dette vil under en længere Synsvinkel betyde mindre Produktion paa Landet; under en kortere Synsvinkel vil det i alt Fald betyde en Forskydning i Fordelingen af Landbrugets Indkomster, idet Landarbejderlønnen, der er relativt letbevægelig, vil stige. Om den til Landarbejderne udbetalte Lønsum bliver større eller mindre end før, maa afhænge af, om Elasticiteten i Efterspørgselen efter Landarbejdere er mindre eller større end 1. En Forskydning i Indkomstens Fordeling mellem Grupperne vil have Indflydelse paa Forbrugsreaktionerne ved Indkomstændringer, idet navnlig Opsparingsperioden maa antages at være væsentlig forskellig i de to Grupper. Da Forskydningen imidlertid næppe vil være væsentlig, vil dette Moment for praktisk Politik være af ringe Interesse.

I grove Træk maa man derfor regne med, at de Merindkomster, der under en Ekspansion maatte tilflyde Landbrugerne i Form af højere Priser paa Landbrugsprodukterne, ikke vil omsætte sig i større Beskæftigelse i Landbruget, men i det væsentlige afsætte sig i større Arbejdsfortjeneste til de allerede beskæftigede; disse større Fortjenester vil blive rettet imod andre Erhverv og saaledes virke med til eventuelt at skabe større Beskæftigelse her. Denne Reaktionsmaade i Landbruget har ikke alene Betydning for Omsætningen fra Merindkomst til Merbeskæftigelse af den Merindkomst, der tilflyder Landbruget, men ogsaa for den videre Forplantning af Indkomsten og dermed af Beskæftigelsen, fordi Opsparingsperioden antageligt vilde have været kortere, hvis Merindkomsten var blevet spredt over en Gruppe maaske hidtil arbejdsløse Landarbejdere, end naar den — som nu — koncentrerer sig paa en Gruppe ejendomsbesiddende Landbrugere.

Medens det karakteristiske for Landbruget saaledes er, at Produktion og Beskæftigelse i store Træk holdes paa det samme Niveau, skønt der er voldsomme korttidige Svingninger i Indkomst, er det karakteristiske for Detailhandlere og mindre Haandværkere, at deres Produktion svinger med Konjunkturerne, men at deres Beskæftigelse holder sig saa nogenlunde konstant. Disse

Erhverv er karakteriserede ved, at de lever næsten udelukkende af Ordre fra Indlandet. En Kontraktionsbølge vil betyde, at de faar færre Ordre, og at en større Del af deres Dag gaar med at vente paa at faa noget at bestille. Deres Antal af Arbejdstimer gaar ned, men de indrulleres ikke i Arbejdsløshedsstatistikken. En Ekspansion vil omvendt nok bringe dem større Indkomster, men ikke lette Beskæftigelsessituationen, naar man maaler den med Arbejdsløshedsstatistikken. Noget lignende som her er nævnt for Detailhandlere og Haandværkere, vil være Tilfældet for et stort Antal andre Grupper, fx. inden for de liberale Erhverv.

Det klassiske Omraade for multiplier-Betragtningen er imidlertid Industrien, hvor en nedadgaaende Efterspørgsel omsætter sig i fuldstændig Arbejdsløshed for en Del af de Produktionsydelser, der normalt er beskæftigede. Man har her ræsonneret, at en øget Efterspørgsel efter Industriprodukter i en Depressionsperiode — takket være de ledige Produktionskræfter — maatte omsætte sig i øget Produktion og Beskæftigelse. De, der har diskuteret Forholdet mellem Indkomstforplantning og Beskæftigelsesforplantning, har navnlig hæftet sig ved to Spørgsmaal: 1) Virkningen af Ekspansionen paa Færdigvarepriserne under Forudsætning af, at Faktorpriserne holder sig konstant, og 2) Spørgsmaalet om Faktorpriserne faktisk vil holde sig konstant.

Kahn gaar i sin Artikkel særligt ind paa det første Spørgsmaal, idet han fremfører en Del Betragtninger over Udbudskurvens Form. Under disse Betragtninger fremhæver han stærkt, hvorledes Virkningerne af, hvad her er kaldt en Ekspansionspolitik, maa være de samme som af en »naturlig« Ekspansion udgaaende fra Erhvervslivets Side. Det vil imidlertid være ganske uoverkommeligt at gaa nærmere ind paa dette Spørgsmaal her; at gaa ind paa det vilde sige det samme som at undersøge Omkostningernes Variation og Prispolitikens Karakter under forskelligt Produktionsomfang.

Man kan fremføre, at det andet — og fuldt saa vigtige — Spørgsmaal om Produktionsfaktorernes Prisreaktioner under Ekspansionen er lige saa kompliceret. Naar der alligevel vil blive gaaet ind paa dette Spørgsmaal her, skyldes det, at man netop i multiplier-Fremstillinger støder paa en ret overfladisk Behandling af dette Spørgsmaal, maaske netop fordi Forfatteren føler, at Problemerkernes Tal her er saa overvældende.

Det vigtigste Spørgsmaal i denne Forbindelse maa Lønreaktionerne være. Naar der i det følgende tales om Arbejdslønnenes Højde, tænkes der paa Lønnen maalt i Penge.

Man kan undertiden støde paa følgende simple Ræsonnement: Under en Ekspansion vil den større Efterspørgsel efter Goderne bevirke større Beskæftigelse; Beskæftigelsen vil vedblive at stige, indtil den fulde Beskæftigelse er naaet; i denne Periode vil Beskæftigelsen stige nærmest parallelt med Indkomstsummen, og Lønnen vil holde sig konstant, fordi der ikke vil herske Knaphed paa Arbejdskraft. Naar den fulde Beskæftigelse er naaet, vil Ekspansionen, om den fortsætter, omsætte sig i Stigninger i Priser og Lønsatser, fordi der nu opstaar Knaphed paa Varer og paa Produktionsfaktorer, medens Beskæftigelsesstigningen nødvendigvis maa gaa i Staa. Der sondres saaledes mellem to skarpt adskilte Perioder. Denne Fremstilling giver imidlertid et vel simpelt Billede af Virkeligheden; den er i for stort Omfang bygget paa liberale Forudsætninger. Der er visse Egenskaber ved Nutidens Arbejdsmarked, der maa give Processen et noget andet Forløb. Disse Egenskaber kan grupperes under Overskrifterne: (1) Arbejdskraftens ringe faglige Mobilitet, (2) De summariske Lønbevægelser ved aarlige kollektive Overenskomster, (3) De faglige Organisationers monopollignende Lønpolitik. Disse Forholds Betydning for en Ekspansions Forløb vil nu blive draget ind et for et.

(1) Den ringe faglige Mobilitet vil bevirke, at den fulde Beskæftigelse vil blive naaet paa vidt forskellige Tidspunkter i de forskellige Fag. Ser vi foreløbigt bort fra (2) og (3) og forudsætter almindelige liberale Forhold¹¹⁾ paa disse Omraader, vil Følgen blive, at efterhaanden som den fulde Beskæftigelse bliver naaet i de enkelte Fag, vil Lønnen stige der. Man vil saaledes for det enkelte Fag faa de samme to Perioder, som foran omtalt, men for Fagene taget under eet vil man faa tre Perioder, hvoraf den første og den sidste ganske svarer til ovennævnte to Perioder, medens den tredie og mellemste indtager en Mellemstilling karakteriseret ved, at Ekspansionen i nogle Fag omsætter sig i højere Lønninger, i andre i større Beskæftigelse. Efterhaanden som Ekspansionen udvikler sig, vil der blive flere og flere Fag, hvor den fulde Beskæftigelse naas.

Forskellige Forhold vil virke med til at forkorte Overgangsperioden. Den højere Løn i Fagene med fuld Beskæftigelse vil

¹¹⁾ Det forudsættes dog, at Pengelønnen ikke ved mindre Efterspørgsel efter Arbejdskraft falder under tidligere gældende Lønsats. Under fuldt ud liberale Forudsætninger vilde hele det i IV behandlede Spørgsmaal være uden nogen Interesse, fordi Lønnen altid vilde tilpasse sig til Efterspørgslen efter Arbejdskraften paa en saadan Maade, at der altid var fuld Beskæftigelse.

bevirke højere Priser for de Produkter, der fabrikeres helt eller delvist i vedkommende Fag. Konsumet vil vende sig fra vedkommende Produkter, saaledes at Ekspansionen i vedkommende Fag vil blive noget svækket. Fremdeles vil den højere Løn virke tiltrækkende paa unge Arbejdere og Arbejdere i andre Fag, hvorved der vil ske en vis Vandring. Hvor stærk Vandringen vil være, vil afhænge af den faglige Mobilitet; — som et Grænsetilfælde kan man opfatte den fuldstændige Mobilitet, hvor Overgangsperioden svinder ind til ingenting. Foruden den højere Løn vil den forskellige Arbejdsløshedsrisiko trække Arbejderne over til de begunstigede Fag.

(2) I det foregaaende blev det fremstillet, som om Lønbevægelserne foregik til forskelligt Tidspunkt i de forskellige Fag. Karakteristisk for den senere Tids Lønbevægelser har det imidlertid været, at de er foregaaet samtidig — som Regel en Gang om Aaret — og efter visse ensartede Regler for de forskellige Fag. Reglerne kan gaa ud paa et vist ensartet absolut eller relativt Tillæg til Lønningerne, eventuelt fx. med visse særlige Tillæg for de daarligst lønnede Fag. Under saadanne Lønningsregler maa Lønbevægelsen blive anderledes end beskrevet under (1), bl. a. saaledes at Lønnen i visse Fag stiger inden den fulde Beskæftigelse. Man behøver saaledes ikke for at komme til dette Resultat at forudsætte, at Arbejderne ved Overenskomstforhandlingerne fører nogen Art af monopolistisk Lønpolitik.

Man kan tænke sig, at en Ekspansion i Perioden mellem to Overenskomstperioder har skabt Mangel paa Arbejdskraft i visse Fag. Ved Mangel forstaas, at der til den gældende Løn er flere ledige Pladser end ledige arbejdsduelige og arbejdsvillige Arbejdere. Ved de Forhandlinger blandt Arbejderne, hvor deres Stilling ved næste Overenskomstforhandling bestemmes, vil disse Fag naturligt møde med Krav om, at Lønnen skal sættes op. Til denne Stilling vil dels Mangelen paa Arbejdskraft og dels de Differentialindkomster, Driftsherrerne i vedkommende Fag indkasserer (se herom senere) bidrage. I de øvrige Fag, hvor der endnu er arbejdsløse, vil der være Ønsker om konstant Løn. Det forudsættes — sikkert i Overensstemmelse med Virkeligheden — at Fagforeningerne ikke vil fremsætte noget Ønske om lavere Løn, selv om der i Faget maatte herske en endog meget stor Arbejdsløshed. De forskellige Ønsker om konstant eller højere Løn vil brydes, og Resultatet bliver meget let et Kompromis om en lille Lønstigning i alle Fag, der ikke er tilstrækkelig til at afskaffe Mangelen paa

Arbejdskraft i de særligt begunstigede Fag. Man maa antage, at jo stærkere Ekspansionen bliver og følgelig jo flere Fag med Mangel paa Arbejdskraft, jo stærkere vil Ønskerne om Lønstigninger være, og jo større Lønstigninger vil man faa.

Disse Lønningsforhold vil bevirke visse Ændringer i Overgangsperiodens Karakter. Særligt maa det fremhæves, at der vil opstaa Fag med Mangel paa Arbejdskraft, og at Lønnen i andre Fag vil stige, før den fulde Beskæftigelse er naaet. Endvidere er det bemærkelsesværdigt, at Overgangsperioden vil blive længere end under (1).

I de Fag, hvor Lønnen ikke stiger tilstrækkeligt til at forhindre Mangel paa Arbejdskraft, vil der tilflyde Arbejdsgiverne visse Differentialindkomster, idet Vareknapheden maa antages at drive Priserne i Vejret. Man kan rejse det Spørgsmaal, om ikke Mangelen paa Arbejdskraft vil bringe en saadan Konkurrence mellem Arbejdsgiverne, at Lønnen faktisk stiger, skønt Tariflønnen ikke har gjort det. Dette vil sikkert kun ske i ringe Omfang, fordi saadanne »frivillige« Løntillæg normalt vil være uforenelige med Medlemsskab i Arbejdsgivernes faglige Organisationer. Visse indirekte Lønstigninger (bedre Arbejdsforhold, Spiseforhold o. l.) vil formentlig finde Sted. Dette vil dog ikke forhindre, at der kan opstaa en Forskydning i Forholdet mellem Færdigvarepriserne og Lønniveauet til Gunst for de første.

Differentialindkomsterne vil opstaa ved Indkomstoverførsler fra Forbrugerne. Hos Arbejdsgiverne vil de blive opfattede som Indkomster, over hvilke der kan disponeres ved Forbrug o. l. Denne Indkomstoverførsel vil imidlertid have visse Følger m. H. t. Indkomstforplantningen. Der vil sandsynligvis ske en meget væsentlig tidsmæssig Udstrækning af denne. For det første vil der mellem de to Indkomstdannelser komme til at foreligge hele to Opsparingsperioder, nemlig dels hos Køberen af de knappe Varer og dels hos Arbejdsgiveren; af disse er det sandsynligt, at den sidste gennemgaaende bliver meget lang, fordi Differentialindkomsterne normalt vil falde som store Merindtægter hos i Forvejen velstaaende Folk. Endvidere maa det erindres, at der meget vel vil kunne hengaa meget lang Tid, mellem at Varekøbet finder Sted, og Merindkomsten konstateres hos Arbejdsgiveren, fordi denne Konstatering hyppigst skal gaa en langsommelig Vej, idet den skal udbetales som Udbytte af Aktier, som Tantième til Direktion eller Bestyrelse. Saadanne Differentialindkomster vil derfor betyde en væsentlig Forsinkelse af Ekspansionsbølgens videre Forplantning.

Differentialindkomsterne vil ogsaa paa andre Maader kunne give Anledning til særlige økonomiske Bevægelser. De store Indkomster vil kunne lokke Folk til at investere i vedkommende Branche. Dersom der er ledige Arbejdere i de Faggrupper, der foretager Nyanlæg, vil man kunne vente en Opblomstring af nye Virksomheder, der dog vil faa overordentlig store Vanskeligheder med at faa Arbejdskraft, fordi denne skal overflyttes fra de bestaaende Virksomheder. Er noget saadant muligt, vil Nyanlægene kunne fortsætte, indtil der i hvert enkelt Anlæg er en saa ringe Kapacitetsudnyttelse, at der — trods de høje Priser paa Varerne og den relativt lave Løn — kun bliver »normal« Fortjeneste til Driftsherren af den Kapital, der er investeret i de nye Anlæg.

Dersom det navnlig skulde være Konsumgodefagene, der har Mangel paa Arbejdskraft, eller er der let Adgang til Import af Produktionsmidler, vil man kunne tænke sig, at Differentialindkomsterne vil give sig Udslag i en Rationaliseringsbølge, hvorved man vil søge at presse Produktionen op trods Mangelen paa Arbejdskraft.

Endelig er der Grund til at nævne, at den omtalte Overgangsperiode, hvor Ekspansionen baade giver sig Udslag i større Beskæftigelse og højere Løn, sandsynligvis vil blive længere end som omtalt under (1). Der vil ikke længere i den forskellige Løn ligge noget Incitament til Vandring fra Fag til Fag. Derimod vil Forskellen i Varepriser blive bevaret og dreje Konsumet væk fra de Varer, der er steget meget i Pris; Prisforskellen maa endda antages at blive større, fordi der ikke længere vil ske saa stærk Vandring til de begunstigede Fag.

(3) De sidste Aars Lønpolitik herhjemme viser tydeligt, at man ikke behøver at have Mangel paa Arbejdskraft i et større eller mindre Antal Fag, for at Lønningerne stiger. Hermed være ikke sagt, at der ikke i enkelte Fag har hersket Mangel paa Arbejdskraft; det har været Tilfældet, men det har kun været i faa og gennemgaaende smaa Fag. For at forklare dette Fænomen har man været inde paa, at der skulde blive ført en monopolistisk Lønpolitik fra Fagforeningernes Side. Hvis man hermed har tænkt paa en bevidst, konsekvent gennemført Monopolpolitik, beror denne Tanke sikkert paa en fejltagtig psykologisk Rationalisering. Man har set, at Virkningerne af den førte Politik svarede til de Virkninger, som en konsekvent Monopolpolitik vilde føre til, og sluttet fra Virkning til Aarsag.

For en saadan Monopolpolitik kunde man iøvrigt tænke sig for-

skellige Maal; Fagforeningerne som Helhed kunde stræbe efter den størst mulige Fortjeneste for samtlige deres Medlemmer, eller de enkelte Fagforeninger kunde stræbe hver for sig — delvis i Kamp med de andre Fagforeninger — efter at skaffe deres egne Medlemmer den størst mulige Fortjeneste, eller Foreninger kunde stræbe efter at skaffe ikke den størst mulige samlede Fortjeneste, men den størst mulige gennemsnitlige Fortjeneste for de beskæftigede eller for Flertallet af Medlemmerne. Alle disse forskellige Formaal — og maaske flere til, fx. personlige Hensyn, Prestigehensyn o. s. v. — ligger sikkert i uklar Blanding bag megen af den førte Politik. Hertil kommer en sikkert ringe Tillid hos Medlemmerne til nogen klar Forbindelse mellem Løn og Beskæftigelse og hyppig Ræsonneren med Gennemsnit, hvor Grænsebetrægtninger vilde føre til det rigtige Resultat. Selv om de mere eller mindre taagede Tanker om Maal og Midler hos Medlemmerne er noget mere afklarede hos Ledelsen, vil denne kun have begrænsede Muligheder for at gennemføre sine Idéer, hvis de krænker de tilvante Tankebaner hos Medlemmerne. Resultatet af det hele bliver mer eller mindre et Tovtrækkeri om de rette Midler, hvoraf den praktisk førte Politik fremkommer som Resultat. Netop fordi man i meget høj Grad er hildet i gamle og taagede Fordomme m. H. t. hvilke Maal, Midlerne fører til, er det meningsløst at betragte den faktisk førte Politik som en konsekvent Anvendelse af Midler i et velovervejete og nøje definerete Maals Tjeneste.

Den faktisk førte Politik viser sig at føre til Ønsker om Lønstigning i de forskellige Fag, længe før den fulde Beskæftigelse er naaet i vedkommende Fag. Medvirkende hertil er utvivlsomt Indtrykket af gode Indtjeningsmuligheder, høje Dividender o. l. hos Arbejdsgiverne og ringe Interesse hos begge Forhandlingsparter for »Grænsevirkomhederne«. Man kan maaske formulere Politikken saaledes, at naar de økonomiske Forhold i Fagene er saadanne, at Beskæftigelsesprocenten er kommet op over nogle og firs, kommer Ønskerne om Lønstigning frem. Det er saaledes næppe saa meget selve Beskæftigelsens Højde som de ændrede økonomiske Forhold, der paa eengang bevirker større Beskæftigelse og større Fortjeneste til Driftsherrerne, der fremkalder Krav om højere Løn. Regner vi som et Eksempel med, at man i de forskellige Fag fremsætter Ønsker om højere Løn, naar Situationen i Faget er saaledes, at der er omkring 80 pCt. Beskæftigelse, vil det betyde, at Kravene om højere Løn vil komme frem paa et langt tidligere Tidspunkt end under Forudsætningerne i Tilfælde (2).

Herved sættes der ikke alene betydeligt snævrere Grænser for Indkomstforplantningens Evne til at omsætte sig i en Beskæftigelsesforplantning og i det hele taget for Mulighederne for ved en Ekspansionspolitik at bekæmpe Arbejdsløsheden, men der sker tillige visse Ændringer i de økonomiske Konsekvenser, saaledes som de blev fremstillet under (2).

Dersom det er saadan, at Kravene om Lønstigning i de enkelte Fag vedbliver, saa længe Situationen er saaledes, at de har mere end 80 pCts Beskæftigelse, maa man regne med, at naar denne Procent naas for Fagene som Helhed, vil Ønskerne om Lønstigninger komme frem som Fagenes fælles praktiske Politik. Paa et saadant Tidspunkt vil de enkelte Fags Beskæftigelsesprocent danne en Spredning omkring de 80 pCt. Det maa antages, at der kun vil være yderst faa Fag, hvor Situationen i og for sig tilsiger en Beskæftigelse paa over 100 pCt., altsaa Fag hvori der vil raade Mangel paa Arbejdskraft. De særlige Virkninger (Differentialindkomster hos Driftsherrerne m. m.), der omtaltes som knyttede til Arbejdsmangel, vil derfor alene eksistere i ganske faa Fag. —

Hvilken Betydning har det imidlertid for Beskæftigelsesforplantningen, at Indkomstforplantningen ledsages af Lønstigninger? Den umiddelbare Virkning er, at i en Ekspansionsbølge af et vist Omfang vil samme Merindkomst skabe mindre og mindre Merbeskæftigelse, fordi der skal større og større Beløb til at købe en Arbejdstime. For at dette skal faa nogen større praktisk Betydning, maa man regne med en voldsom Lønstigning.

Langt vigtigere er Spørgsmaalet, om Lønændringerne virker som Incitament til Igangsættelse af nye Kontraktions- eller Ekspansionsbølger. *Keynes* er inde paa, at en stigende Løn skulde virke fremmende paa Investeringen, fordi man skulde ønske at investere, inden Lønnen stiger endnu mere. Hvis dette er rigtigt, vil det sige, at Lønforhøjelser fører til, at Bygningen af en Række faste Anlæg sættes i Gang, og at den oprindelige Ekspansionsbølge har skabt en Række indirekte afledede Indkomstdannelser. Imidlertid er *Keynes'* Betragtninger sikkert fremkaldt — foruden af Lysten til at chokere Læserne — af Spekulationer over Forholdene paa et lukket Marked. I et Land som Danmark, hvor en meget stor Del af Produktionen foregaar — direkte eller indirekte — under Konkurrence med Udlandet, vil Lønnens absolutte Højde — maalt i Penge — saa længe man ikke er inde paa de stadigt fluktuerende Valutakurser, have sin store Betydning ved Kalkulationer. *Keynes* tænker i vedkommende Afsnit paa en stigende Pengeløn, der kom-

penses ved en tilsvarende Stigning i Varepriserne. Imidlertid kan Lønkravet meget vel gaa ud paa en Løn, der skal være højere i Forhold til Varepriserne, altsaa en stigende »Realløn«. Saadanne Krav maa gøre visse Grænseproduktioner urentable, hvorved Arbejde sættes i Staa og Kontraktionsbølger startes. Det kan iøvrigt ikke her være Stedet at gaa ind paa de yderst komplicerede Spørgsmaal om Forbindelsen mellem Løn og Beskæftigelse¹²⁾, men alene at gøre opmærksom paa, at det specielle Keyneske Argument næppe har megen praktisk Betydning for Danmarks Vedkommende.

Det er blevet nævnt, hvorledes en vis Del af Indkomsten vil vende sig imod fremmede Produktionsydelser og skabe Merindkomster i fremmede Økonomikredse. Det er ogsaa blevet nævnt, at Andelen af Indkomsten, der rettede sig imod fremmede Ydelser, vilde holde sig nogenlunde konstant under Ekspansionen. Dette forudsætter imidlertid, at der ingen Forskydninger finder Sted mellem Omkostningsniveauerne i Ind- og Udland. Sker der imidlertid en saadan Forskydning, saaledes at Niveauet i Indlandet bliver højere, maa det betyde, at Forbruget, om det overlades til sig selv, vil rette sig imod Varer med relativt flere fremmede Produktionsydelser. Resultatet vil saaledes blive, at efterhaanden som Ekspansionen udvikler sig, vil den fremmede Andel af Forbruget blive større og større. Lønstigningen vil saaledes paavirke de direkte afledede Indkomstdannelser, saaledes at disse bliver mindre; følgelig maa ogsaa Indkomstsum og multipliar — saavel for Indkomst som Beskæftigelse — blive mindre. Ved Importregulering el. lign. kan man selvsagt hindre denne Tendens i at blive effektueret.

For Danmarks Vedkommende er der yderligere Grund til at gøre opmærksom paa, at Importkvotienten i Produktionsgoderne sikkert gennemgaaende er større end i Konsumvarer, hvorfor en indenlandsk Lønstigning maa virke med til en arbejdsbesparende Rationalisering, hvilket ganske vist i det korte Løb, saa længe Rationaliseringen staar paa, kan virke som Incitament til en Ekspansionsbølge, men derefter, naar den er foretaget, vil give Anledning til en Kontraktionsbølge.

Det er sandsynligt, at de forskellige valutariske Vanskeligheder hurtigt i et Land som Danmark vil sætte en Stopper for en Ekspansionspolitik. Det kan imidlertid have Interesse at se paa,

¹²⁾ Om dette Spørgsmaal maa henvises til *F. Zeuthen: Arbejds løn og Arbejdsløshed*, særligt Kapitel XIV.

hvordan det vil gaa med Indkomst- og Bskæftigelsesforplantning, hvis der er tilstrækkelig valutarisk Basis for en saadan. (Man kan jo tænke sig, at man tærer paa en stor udenlandsk Valuta-reserve eller optager Laan i Udlandet, eller at der lige er sket en Forskydning mellem Import- og Eksportpriser til Gunst for de sidste, eller at der netop er sket en Valutadepreciering). Man kan da tænke sig følgende Situation:

Det offentlige driver Ekspansionspolitik for at skabe en Beskæftigelse paa fx. 90 %. Fagforeningerne driver en Politik, der viser sig som Krav om Lønstigninger, saa snart den økonomiske Situation er saadan, at Beskæftigelsen er over 80 %. Det offentlige sætter Ekspansionsbølger i Gang, medens Lønændringerne skaber Kontraktionsbølger. Der opstaar saaledes en Slags Kapløb, hvori det offentlige har store Chancer for at komme ind som Nr. 1; Lønændringer finder dog kun Sted een Gang om Aaret, medens Ekspansionen kan finde Sted kontinuerligt. Man kan meget vel tænke sig en saadan Politik opretholdt igennem en vis Periode. saaledes at en offentlig Ekspansionspolitik og Lønstigningerne holder hinanden i Ligevægt ved en vis Beskæftigelsesprocent mellem de nævnte 80 % og 90 %. »Ligevægten« er dog af ret ejendommelig Karakter. Det følger af Sagens Natur, at en saadan Politik kun kan føres i en kortere Aarrække, da den ellers maa ende i en galopperende Inflation.

Skulde man sammenfatte Betragtningerne over Virkningerne paa Indkomstforplantningen og Beskæftigelsesforplantningen af de omtalte institutionelle Forhold paa det danske Marked, maa man komme til følgende Resultat:

For den enkelte direkte afledede Bølge af nydannede Indkomster vil den voksende »f« betyde en Mindskning af Højden af Bølgens sidste Del og saaledes mindske Bølgens Areal. Forskellige Forhold, navnlig den eventuelle Opstaaen af Differentialindkomster, vil bevirke en Omformning af Indkomstbølgen, saaledes at den vil strække sig over en længere Periode, men vil ikke influere paa Bølgens Areal. For Indkomstbølgens Omsætning til en Beskæftigelsesbølge vil den højere Løn betyde, at samme Indkomst vil svare til et mindre og mindre Antal Arbejdstimer. Den største Betydning af Lønstigningen ligger imidlertid ikke i Virkningen paa de direkte afledede Bølger, men i, at den virker som Incitament til Skabelsen af nye indirekte afledede Kontraktionsbølger for Indkomstdannelse og dermed for Beskæftigelse.

Konklusionen for praktisk Politik synes at være, at under de

eksisterende institutionelle Forhold kan en Ekspansion bringe en unormal stor Arbejdsløshed til en normal, men ikke varigt bringe Beskæftigelsen op over den normale Arbejdsløshed. Midlertidigt kan det ske, men saa længe det sker, vil der ske en stadig Lønstigning, der vil sætte den ene Kontraktionsbølge i Gang efter den anden. Ved normal Arbejdsløshed maa da forstaas det Beskæftigelsesniveau, hvor den økonomiske Situation er saaledes, at Fagforeningerne finder det rimeligt at sætte Lønstigningspolitikken igennem.
